

**РОМАН УЛАСА САМЧУКА “МАРІЯ”:
ЕПІСТОЛЯРНА ІСТОРІЯ ВИДАНЬ ТА ПЕРЕКЛАДІВ**

У статті вперше публікуються невідомі листи У. Самчука до різних адресатів, а також їхні листи до прозаїка, в яких йдеться про іноземні переклади роману “Марія” та про перевидання згаданого твору українською мовою.

Ключові слова: У. Самчук, епістолярій, переклади, роман.

Svitlana Lushchiiy. Ulas Samchuk's novel “Maria”: the epistolary history of its editions and translations
The article contains some previously unknown letters by Ulas Samchuk written to a number of addressees and their letters to him dealing with translations of his novel “Maria” and the new editions of the text in Ukrainian.

Key words: Ulas Samchuk, letters, translations, novel.

Роман “Марія” У. Самчук написав, перебуваючи у Празі, у досить цікаву та плідну пору свого письменницького життя. Там були написані й інші твори, зокрема “Волинь”, “Кулак”, “Гори говорять!”. 1934 р. у Львові вийшло друком перше видання “Марії” (видавництво І. Тиктора), друге з’явилося 1941 р. у Рівному. Для рівненського видання було зроблено кілька обкладинок. Один із варіантів виглядав так: уздовж аркуша розміщена кіноплівка, на якій зображені кадри з роману. Художник точно вловив письменницький прийом – кінематографічність. Можливо, автор цих ескізів – художник та графік Н. Хасевич (1905–1952) із Волині – воїн УПА, який загинув у боротьбі за національну ідею.

Німецький переклад було здійснено 1943 р. (перекладач П. Кюцнер). Протягом 1940–1950-х рр. твір перекладався і друкувався французькою мовою – переклад Л. Шульгин та Русан. Книжка була перекладена також англійською мовою.

На сьогодні майже нічого невідомо про згадувані переклади та їхніх перекладачів. В архіві У. Самчука (Ф. № 195), який зберігається у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, міститься чимало листів письменника до перекладачів, видавців, видавництв, в яких закарбувалися цікаві подробиці щодо видання роману “Марія” іноземними мовами. Найбільше листів письменника до Петра Стефуранчина, Олександра Шульгина та Лідії Шульгин, які опікувалися виходом у світ роману французькою мовою. Відомості про це можна знайти й у відомих спогадах У. Самчука “Планета Ді-Пі”.

11 лютого 1947 р. прозаїк занотував: “Пише мені також пан Петро Стефуранчин з Парижа, що там у одному видавництві має вийти по-французьки “Марія”. Докладніше відомості про це дістану пізніше” [41, 186]. А згодом, 3 травня 1947 р., У. Самчук зробив такий запис: “<...> Довгий лист з Парижа від Петра Стефуранчина з приводу видання “Марії” по-французьки. Переклад її зладила Лідія Шульгин... Пише, що при певних умовах “книжка може появиться на початку 1948 року. Подає і пояснює умови гоноровання та радить назвати “Марію” іншою назвою <...>” [41, 212-213].

В особовому фондї У. Самчука збереглися два листи П. Стефуранчина, написані протягом 22 квітня – 23 грудня 1947 р.

У першому листі П. Стефуранчин повідомляє У. Самчукові:

“Високоповажаний пане Самчук!

Ваш лист одержав. Приємно мені ствердити, що даєте свій дозвіл на переклад “Марії” французькою мовою. Зрештою, переговорюючи з панєю

Шульгин щодо евентуального видання Вашого твору, заявив я їй, що переклад видам щойно тоді, коли матиму від Вас авторський дозвіл. Ваша думка доповнити видання Тиктора поширенням третього розділу й спеціальними поясненнями для чужинців є, очевидно, реальна, навіть дуже бажана. Тому будьте ласкаві, візьміться до праці і перешліть мені готовий матеріал негайно по його викінченні. Річ ясна, залишаю Вам вільну руку до всіх нотаток і пояснень, які, на Ваш погляд, є необхідні для чужинного читача.

Переклад пані Шульгин є добрий: стиль Ваш відданий вірно, мова літературна, одним словом – книжку читається з великим зацікавленням й легко.

Щоб мати деяку уяву про те, як зустрінуть “Марію” французькі читачі, дав я був минулого року манускрипт до лектури кільком моїм французьким приятелям, письменникам і критикам. Усі вони поставилися до Вашого твору з великою увагою, запевняючи мене, що книжка матиме позитивний успіх. Бажаним тільки є, щоб до твору додати обширну передмову, представляючи чужому читачеві сучасну українську літературу, Ваші письменницькі заслуги й літературну оцінку самого твору. Коли б це Вам не забрало багацько часу, то Вам буду дуже вдячний, якщо зможете приготувати відповідні матеріали. Коли б Вам було ніяково й не вигідно писати самому про себе, то в тій справі зверніться до фахового критика, що його, думаю, не тяжко буде знайти серед членів МУРУ. Пересічна тарифа авторського гонорару у Франції вносить десять відсотків продажної ціни книжки. З перекладом “Марії” треба рахуватися ще з тим, що крім Вас, як автора, є ще перекладчик (пані Шульгин) й адаптатор, з гл<nrзб> адаптаторка (французженка – приятелька пані Шульгин). Беручи під увагу, запропонував я був пані Шульгин дванадцять відсотків: шість відсотків для Вас, як для автора, три відсотки для неї і три відсотки для адаптаторки. Коли на мої пропозиції годитеся, то мені про це напишіть, щоб я міг вислати Вам до підпису контракт. Коли Ваш твір ще “вільний” для перекладу на еспанську й англійську мови, то, коли проти цього нічого не будете мати, було б добре, якби я взявся за це діло, бо є деякі вигляди, що книжку (за французьким перекладом) можна б переложити й видати в Мадриді й Нью-Йорку.

Коли встигнете прислати мені виправлений манускрипт (з поясненнями) до місяця червня-липня, а пані Шульгин справиться з перекладом до місяця вересня-жовтня, то книжка може з'явитися на початку 1948 року. Річ ясна, витинки преси про оцінку твору висилатиму Вам реґулярно. В міру розпродажу книжки Ваш авторський гонорар буду Вам виплачувати: коли не вдасться офіційним шляхом, то гроші будуть здепоновані в нашому банку до Вашої диспозиції.

Щодо самого наголовку твору, було б бажаним, щоб у французькому перекладі твір назвати інакше, з огляду на те, що у французькій літературі “Марій” є багато. “Хроніка одного життя” нагадує “Одне життя” Мопассана і з комерційного боку обіцяє багато. З чим до певної міри треба рахуватися. Тому прошу Вас, подумайте над цим і напишіть мені, як Ви думаєте цю справу розв'язати...” [33, 1].

Листи У. Самчука до згаданого адресата свідчать про те, що прозаїк протягом травня – червня готував “Марію” для французького видання.

П. Стефуранчин у листі від 23 грудня 1947 р. повідомив про те, що дуже задоволений авторською переробкою третьої частини роману – “Книга про хліб”:

“Вельмишанований Пане Самчук!

Пишу вам на швидку руку, щоб вас заспокоїти. Манускрипт переробленої частини Вашої я отримав, з опізненням двох місяців, через лінивство мого листоноша: замість доручити посилку мені, він зложив пакет у книгарні, яка

знаходиться в цьому самому будинку, а книгарка...догадалася мені її передати щойно минулого тижня, забувши зовсім про пакет!!!

Перерібка третьої частини – знаменита! Твір, як цілість, абсолютно виграє. Вчора передав я манускрипт пані Шульгин, і вона негайно береться до роботи. Коли переклад буде готовий, то ще перед виходом книжки на французьку мову дам я манускрипт до лектури на італійську і еспанську мови, щоб не гаяти часу. Про успіх чи неуспіх перекладів буду тримати Вас у “курсі”. В кожному разі сподіваюся, що справа буде вирішена в позитивному результаті.

Щодо передмови, цебто матеріалів, що служитимуть до передмови, будьте ласкаві їх вислати мені якнайскорше. Як я вам уже писав, мені ходить про докладну Вашу біографію, характеристику Вашої творчості як письменника, оцінку (з українського боку) самої “Марії” і, вкінці, короткий нарис про українську пейзажну літературу і місце, яке займає в ній Ваш твір. Цей матеріал вистачить мені, щоб дати французькому читачеві добру уяву про Вас як одного з найголовніших наших сучасних письменників і образ нашої селянської літератури (очевидно, йдеться тут про “жанр”, в додатньому розумінні слова).

В найближчих днях напишу Вам ширше й вишлю контракт до підпису.

Поки що бажаю Вам веселих свят і кращого Нового року та щиро вітаю Вас” [33, 2].

27 грудня 1947 р. до У. Самчука звертається також і О. Шульгин, культурно-науковий, громадсько-політичний діяч, який, прочитавши перше видання “Марії” 1934 р., хотів опублікувати його у Франції. Однак Друга світова війна не дозволила здійснити цей задум:

“Вельмишановний та дорогий Пане Голово!

Дуже жалкую, що в час мого короткого побуту у Німеччині в минулому році, мені не довелося з Вами зустрітися. Пишу Вам зараз у справі “Марії”. Не знаю, чи дійшла до Вас моя стаття за підписом Baurdau в “Revue de Promette” за 1938 р[ік]. Стаття звалась “Une tragedie paysanus” і в свій час звернула на себе велику увагу. Там я дав коротку критичну замітку про Вас і про Вашу творчість і по-своєму передав зміст “Марії”. Тоді про цю статтю і Вашу “Марію” заговорили дуже прихильно в “Revue de Monddes”, навіть висловлено було побажання, щоб роман був перекладений. Остаточно мені дали тоді надію, що “Марію” надрукують в цім журналі. Одначе, коли моя дружина на спілку з фран[цузькою] письменницею переклала твір і я віддав текст, редактор сказав, що річ надзвичайно цікава, переклад дуже добрий, але... в книжці є моменти, які часом нагадують Золя, і для їх публікації надто “щепетельна”.

Це не підходить, але порадив звернутись до “Nouvelle Revue Francaise”, більш передової в літературному відношенні... А тут прийшла війна, і справу було відкладено, а під німцями перекладів не хотілося друкувати. Рік чи більше тому, я звернувся до дружини п[ана] Стефуранчина з пропозицією видати твір. Дружина, а потім і Ви самі, дали Ст[ефуранчину] згоду. В той час дійсно було трудно видрукувати “Марію”, але тепер я б міг пристроїти може й значно ліпше...

Тепер обіззався п[ан] Стефуранчин і надіслав дружині Ваше друге видання “Марії” і різні доповнення. Про це Лідія Васильовна сама Вам писатиме, але я хочу Вам сказати свою думку: може 2-ге вид[ання] в деяких відношеннях і ліпше, але для фран[цузької] публіки краще було б лишити “Марію” такою, якою її вже перекладено. Дружина і її компаньйонка прагнули як можна ближче стояти до тексту, поважаючи Вашу творчість, але в деяких місцях відступлення і пропуски уявлялися необхідними, бо французам дещо неможливо пояснити в двох словах. Часто етнографічні подробиці зовсім не зрозумілі, часом говориться про деякі факти з революції, як загальновідомі, натяками, і це прекрасно

для своїх, але неможливе для чужинців. Кожного разу, як перекладчиці мали намір щось пропустити, чи перекладалось інакше, вони радились зі мною, і я або обстоював Ваш текст, або ж давав їм рацію. Дві-три сторінки про революцію вони не переклали, бо, або треба було сказати це значно довше, і тоді б пререкладчиці заступили б автора, або треба було випустити, бо все це китайська грамота для французів. Ви знаєте, зо всіх українців я найбільше писав для останніх. Знаю добре їх “металіте”, особливо як редактор “Ревю де Франсез”, і я можу по совісті сказати, що переклад дуже добрий, дуже влучний, художній, і я боюсь що зміни і доповнення все зіпсують. Я люблю дуже Вашу “Марію” і піклююся за неї, як за свій власний твір. Одно з найкращих місць там, це Ваш кінець: своєю наративністю, недоговореністю він надзвичайно мені подобався і в моєму перекладі в згаданій статті зробив колосальне враження. Боюся, що те, що Ви його розтягнули, принаймні на французів, які мають певну стриманість і цю недоговореність, це зробить *зле враження*.

І Стефуранчин, і перекладачиці звичайно коряться волі автора, але коли автор послухає свого критика і великого прихильника “Марії”, то скаже їм не змінити нічого: і про стан селянства, і про революцію, і про советський режим, бо там є все, що треба, а особисту трагедію Марії передано знаменито. Я чекаю з нетерпінням виходу книжки і вірю в її великий успіх. Буду вважати його не тільки Вашим, але трохи й своїм, бо все то я лансував в свій час. Може, потім і другі твори можна б перекласти. Всю “Волинь” – неможливо, але перший том, або навіть частину першого тому, я б дуже вітав на французькій мові.

На жаль, я далеко не всі Ваші речі читав, не маю можливості слідкувати за новою укр[аїнською] літературою, мало знаю советську укр[аїнську] *белетристику*.

Буду дуже радий, коли напишете мені за себе і за Ваше т[оварист]во. Я тут теж займаюся і культурними справами: стою на чолі Укр[аїнського] Академічного Допомогового Т[оварист]ва, яке має наукову секцію, студ[ентську] (кодус), шкільну, а тепер думаємо і про літ[ературно]-артистичну.

Щиро Вас вітаю, Ваш – О. Шульгин.

P. S. З приємністю згадую, як ми колись їхали з Праги до Парижу і цілу ніч проговорили! Лідія Васильовна прочитала цього листа, з яким цілковито згодна. Від себе нічого не має сказати і просить тільки Вас вітати. Сподіваюся на дуже скору відповідь. О[лександр] Ш[ульгин]” [41, 284-285].

У фонді У. Самчука знаходяться вісім листів О. Шульгина – політичного, громадського, культурного та наукового діяча, який протягом 1946–1960-х рр. очолював засноване ним Українське академічне товариство в Парижі. У згаданих листах він повідомляє про подальші плани щодо публікації французького перекладу роману “Марія” [37]. Про це свідчать і листи У. Самчука до нього (всього сім). Так, 19 березня 1955 р. письменник вислав листа, в якому висловив щиро вдячність своєму адресатові:

“Дорогий і Вельмишановний Олександр Яковлевичу!

О, як приємно було дістати від Вас вість! І ще більше таку. Дуже і дуже тішуся, що Вам вдалося вивести в люди мою бідну “Марію”. Можливо, дійсно вона буде мати успіх. У Монреалі Ваш шановний син зможе також багато для неї зробити, тим більше, що він має зв'язок з найбільшими книгарнями. Цілком погоджуюся зо всім, що Ви мені писали: і з правом, що його далі має шановна Лідія Васильовна, і з тими поправками, коли вони необхідні, як також з Вашою пропозицією гонорару. Коли покриєте всі Ваші видатки та дістане хоч якусь нагороду Лідія Васильовна за свій труд, тоді, як щось ще збуде, хай дістану щось і я.

Але це не те суттєве. Головне, що вийде книжка, і дуже також можливо, що вона вийде і по-англійськи. Тоді було б ще краще. Свого часу вона була дуже добре перекладена і по-німецьки: переклав її німець, фаховий перекладач мистецьких творів, мав вже видати у Гогонштаффен-ферляг' у Штутгарті, але той “ферляг” був розбомбований, і все зупинилось. Тепер я не можу того перекладника знайти, бо жив він у Бреславі, який був зовсім виселений” [30, 1].

У листі від 6 квітня 1955 р. О. Шульгин із добрими новинами звертається до У. Самчука, який у процесі підготовки згоджувався з усім, аби твір побачив світ: “Оскільки Вам, як і мені, ходить перш за все за те, щоб “Марію” було надруковано у франц[узькій], то можу сказати, що ми близькі до нашої мети. “Марія” має з'явитись в травні – червні, в видавництві <...> і [в] досить люксовому вигляді” [36, 5].

У. Самчукові було дуже цікаво, як сприйме французький читач і критика його роман. Тому висловлює прохання до О. Шульгина тримати його в курсі справ: “Я також просив пані Десань-Перепелицю, щоб вона прослідкувала за відзивами преси про французьку “Марію”. Може, вона це зробить, а як ні, то я буду Вас просити переслати мені такі відзиви для ознайомлення” [31, 4].

А вже в листі від 14 жовтня 1958 р. міститься інформація про те, що книжка не пішла в продаж. У. Самчук так і не отримав жодного примірника французького перекладу. Як свідчать листи У. Самчука до різних адресатів, цей твір не дійшов і до французького читача: агенти КДБ знищили майже увесь тираж [32, 6].

Прозаїк, відповідаючи на запитання, якими мовами перекладалися його твори, в одному з інтерв'ю згадав про це французьке видання “Марії”: “Марія” перекладалась на мови французьку, німецьку, англійську, але не мала щастя. Німецький її переклад Павла Куцнера 1942 р[оку] було збомбовано разом з її видавництвом “Гогонштаффен-ферляг” в Штутгарті. Два французьких видання в Парижі були викуплені і знищені Советами. Так само було знищене французьке видання “Волинь” в Бельгії” [39, 1].

Однак у листах У. Самчука до різних адресатів міститься інформація про те, що окремі примірники французького видання все ж таки вижили й залишилися у приватних бібліотеках. Так, у листі до пані Кобрин від 14 жовтня 1958 р. він висловив прохання дістати хоч один примірник книги:

“В[ельми]шановна Пані Кобрин!

Прошу вибачити, що несподівано, будучи незнайомим, дозволяю собі Вас турбувати.

Справа така: я є автор тієї “Марії”, що десь там вийшла в Парижі на мові французів, але якої я не мав до цього часу можливості мати у себе.

Я бачив один її примірник у пана Левицького, попросив у нього Вашу адресу і оце звертаюся до Вас зі смертельно-важливим і наполегливим проханням – закупити для мене у Парижі бодай пару примірників тієї книжки і вислати мені. Коли можна, бодай два, а як ще можна – бодай п'ять. На покриття коштів посилаю Вам \$5. 00, а як буде мало, решту Вам дішлю.

За турботу прошу ще раз вибачити, а за позитивно поладжене моє прохання буду Вам завжди, в поколіннях, вдячний.

З правдивою до Вас пошаною

<Улас Самчук>” [18, 1].

У 1970–1980-ті рр. У. Самчук знову повернувся до цього актуального питання: видання “Марії” у Франції. Про це йшлося в його листах до пана П. Йосипишина: “Вельмишановний пане Йосипишин!

Дістав Ваше упімнення за французькою “Марією”. Мені дуже ніяково, що я затримався з висилкою її до бібліотеки. Причина така: я конче хочу перевидати її афсетом для того, щоб зберегти її для майбутнього, але я сам був і є дуже

зайнятий іншими справами, переважно виданням своїх праць, які треба конче також видати, а інших таких людей, які б цими справами зайнялися мені не пощастило найти. Аж тепер я домовився з групою моїх земляків, які на осінь збираються щось з тим зробити. Я весь час роблю старання, щоб цю справу таки зробити... З цією книжечкою "Марія" ціла трагедія. Два її французькі видання викупили і знищили совети. Залишилося лише кілька примірників, але у автора ні одного, бо видавці не вважали за потрібне вислати її бодай на показ авторові... І тому я ось мушу боротися тепер за збереження її хоч у такому стані, бо коли було знищено аж два наклади (видання Editions du Sablier і Editions Metal), то що їм знищити один примірник, що десь там зберігається. До речі, навіть без твердої оправы...

Тому прошу ласкаво, не хвилюйтесь, будьте терпеливі, вірте мені, і я думаю, що ми всі будемо вдоволені.

Ми все-таки ту книжку перевидали (афсетом), а тоді зможемо Вам повернути і оригінал, і ще пару примірників перевидання. І зможемо звернутися до франц[узького] видавництва, бо тепер я не хочу випускати книжечки з рук. Боюся. Отак ця справа виглядає. Вітаю Вас. Щиро Ваш

У[лас] С[амчук]" [16, 1].

У наступному листі від 19 лютого 1981 р. У. Самчук інформував адресата: "Вельмишановний Пане Йосипишин!

З подякою одержав Вашого листа, у якому повідомляєте, що Ви дістали три примірники моєї "Марії" у мові французькій.

Оригіналу цієї книжки не вислав Вам тому, бо при передруку її було дуже знищено, і я зберіг її лишень у такому вигляді для дослідників цієї справи в майбутньому. Для публічного вжитку вона в такому вигляді не надається. Раджу Вам там у Парижі пошукати між людьми за іншим примірником, якщо Ви вважаєте це конче для Вас потрібним. Тут, по-моєму, ходить не про матеріальну вартість цієї публікації, а про її збереження для майбутнього, що тут у нас може краще статися, ніж там у Вас у Європі, а особливо у Парижі. Наприклад, я чув, що п[ан] Жуковський має такий примірник, чому б йому не передати його до бібліотеки. Думаю, що і інші люди там цю книжку мають, лишень треба поспитати... А цей зіпсутий примірник я хочу віддати до переплетні, щоб його привели назад до вигляду книжки і залишити в наших музеях, як вартість нашої культури.

Надіюсь, що Ви мене зрозумієте як автора і як письменника взагалі і ми цю справу полагодимо у інтересі не так особисто, а в інтересі справи, якій я присвятив ціле моє життя.

З правдивою до Вас пошаною

<Улас Самчук>" [17, 3].

У 1950-ті рр. У. Самчук активно займався вирішенням питання перекладу "Марії" англійською мовою. Надзвичайно цікавою й на сьогодні невідомою постає історія англійського перекладу роману "Марія", зробленого Стефанією Пауш. Цілий ряд незнаних подробиць постає із 12 листів У. Самчука до перекладачки, написаних протягом серпня 1948 – вересня 1954 рр. [див.: 29]. У першому листі від 2 серпня 1949 р. письменник дає дозвіл на переклад роману, розповідаючи про інші переклади та видання згаданого твору:

"Мила Пані Павш!

Ваш несподіваний і винятково щирий лист зробив на мене велике вражіння. Дуже Вам, від душі, дякую.

Мені дуже подобається Ваша пропозиція перекласти щось з моїх праць на англійську мову. Мені це тепер дуже і дуже потрібне, бо я певен, що вони пішли б добре по-англійськи, тим більше, що вона є перекладена і має вийти

в Парижі по-французьки, і ще тим більше, що саме тепер така література може бути дуже актуальною. Я саме тепер роблю домовлення з Союзом Українок в Канаді, щоб вони ту книжку перевидали по-українськи, при чому я дещо переробив третю її частину, яка, на мою думку, була дещо заслабою. Якщо Ви будете мати час і бажання, прошу мені цю приємність зробити, але я тоді заслав би Вам примірник з другого, не львівського видання, бо він є краще виданий і не скорочений..." [23, 1].

У наступних листах автор висловлює перекладачці цілий ряд пропозицій, які, на його думку, варто врахувати під час перекладу:

"Найдорожча Пані Пауш!

Дякую, дуже дякую за все дякую! Отже, домовлено: перекладайте "Марію". Але я думаю, що для англійського видання ми мусимо назвати цю книгу більш привабливо. Ми ще подумаємо про це. Поки що можете перекладати з того примірника, що Ви маєте (видання Тиктора), бо там початок не має змін, а далі я Вам пришлю інше видання з моїми добавками. Я, на жаль, маю всього один примірник, і мені потрібно буде мати його для перевидання, яке готує Союз Українок у Вінніпезі. Я ще, правда, не маю від них остаточної відповіді, але мені писала пані Когуська, що ніби вони думають ту книжку таки перевидати. А поки що маю до Вас дуже гарячу, майже палку просьбу: прошу перекласти мені якнайскоріше ті два уривки, що я Вам їх посилаю!!!" [24, 2].

Авторські поради та коментарі містяться й у листі від 5 листопада 1949 р.:

"Я Вам посилаю один примірник з другого видання "Марії" і хочу, щоб Ви та зробили переклад так, як виглядає це друге видання. Там розділи позначені так: I розділ має назву: "Книга про народження Марії", другий розділ: "Книга днів Марії", третій розділ "Книга про хліб". Так само мають бути позначені ті розділи в англійському перекладі. Третій розділ перекладете по тому машинопису, що Вам пришлю до сторінки 166 розділ IX. Далі будете перекладати по книжці до сторінки 176 розділ XII. А далі до кінця знов по машинопису. Там буде помічено червоним олівцем. Після використання книжки я проситиму прислати її мені назад, бо це у мене одинокий її примірник. Я тепер веду розмови з Союзом Українок Канади, щоб вони перевидали "Марію", і вони годяться на це, але треба буде ще кілька місяців чекати. Тоді у нас буде більше тієї книжки, а поки що я маю всього один примірник... Книжку вишлю Вам на тижні з неділі, бо сьогодні вже пізно і субота. Пошта закрыта... Разом вишлю Вам і "Юність Василя Шеремети" <...>" [25, 7].

У 1951 р. У. Самчук хоче подати роман "Марія" на конкурс до різних видавництв, тому просить С. Пауш перекласти кілька уривків із твору. Оскільки рукописи потрібно було подати до середини травня 1951 р., письменник висловлює перекладачці побажання пришвидшити роботу. Він дуже нервується й навіть у якийсь момент вирішує знайти іншого перекладача: "<...> Напишіть мені, що з "Марією", дуже хотілося б бачити її докінченою. А, може, Вам, пані Стефанія, нема можливості докінчити – пришліть як є, і я десь знайду когось, що докінчить. Але я думаю, що це Вам вдасться і самим зробити, ні?" [26, 8].

Однак переклад було завершено в 1954 р. Про це свідчить лист У. Самчука до С. Пауш від 14 квітня 1954 р. [27, 11]. Проте лише у вересні 1954 р. прозаїк зміг подати цей твір на конкурс: "А сьогодні у обідню пору я вже був у відомому видавництві "Мекмілан" і віддав рукопис на прочитання. Відповідь про вислід такого читання буду мати щойно за три тижні" [28, 12].

Цікавим виступає також епістолярій С. Пауш [див.: 8]. Перекладачка дуже терпляче й із великим розумінням поставилася до вимог автора. Вона завершила цей переклад і щиро бажала, щоб він був якомога швидше надрукований. На думку пані Стефанії, роман "Марія" – твір, з яким варто познайомитися європейським читачам. Тому в листі до У. Самчука від 30

березня 1954 р. вона писала: “За пару місяців ми з мужем маємо пильний “інтерес” на Вашому Сході і мусимо поїхати, тож будемо бачитись. Коли Вам досі ще ніхто “Марію” не переклав, то я її з собою привезу.

Пару разів я читала уривки з неї нашої славній групі едмонтонських авторів, і вони були надзвичайно зацікавлені і захоплені, що чули. Найбільше сподобалось пану Максві – довголітньому голові нашого відділу – перше речення першого розділу. Навіть в книжечці собі записав! Довго мене забрало, нім я його довела до вершечка свої красоти, милозвучності і повного змісту, бо як запевнив мене Макс, перше речення першого уступу є дуже важне. Я вдоволена дуже з цього. Мого мужа є наймиліша мрія подати Вам “Марію” власноручно.

Ми говорили з проф[есором] Білецьким в нашому домі про справу, і він заявив, що УВАН має поважну суму грошей, призначену на такі цілі, а oprіч того мoйому мужеві дуже добре пощастило в його “бізнесі”, і коли б Вам було потрібно хоч трошечки помочі, ми б радо Вам це зробили.

Мій переклад є добрий, пане Самчук, коли б я не могла цього сказати, або хоч трохи сумнівалась, то відразу ж можна все в піч! А головне, наш відділ вважає, що він добрий. Я все одно переходжу і тут то там словечко або речення змінюю, все до кращого” [8, 2].

У фондi Уласа Самчука зберігається три примірники англійського перекладу, зробленого С. Пауш [див.: 43].

Французький переклад “Марії” вийшов 1979 р. у Торонто [див.: 44]. Вочевидь, про нього йдеться в листі до пані Люби (прізвище адресатки поки що не пощастило встановити): “Висилаю Вам дві книжечки “Марія” французькою мовою, свого часу ця маленька книжечка появилась у двох видавництвах в Парижі, але обидва рази і видання зникло з книжкового ринку. Казали, що це діло советів... Тепер ми тут перевидали офсетом одно з тих видань в обмеженій кількості примірників для збереження його взагалі. Одна з цих книжечок призначена Вам на пам’ятку, а другу прошу передати пані Марії Лоґуш. Мені хотілося б, щоб там у Монреалі зробили спробу пустити ту книжечку в люди ширшим виданням... Я, розуміється, не знаю, чи цей переклад може зробити на чужинців якесь більше враження... Це лиш моє побажання і тільки” [21, 1].

У 1952 р. роман “Марія” було перевидано українською мовою у видавництві М. Денисюка в Буенос-Айресі (серія “Літературна бібліотечка”, Ч. 6). У листі до Ю. Лавріненка від 16 липня 1952 р. У. Самчук повідомляє:

“Дорогий Юрію Андріяновичу!

Даруйте, що кілька днів запізнився з відповіддю, переїхав на інше мешкання і був взагалі дуже зайнятий, особливо коректою свої книжок – “Волині” і “Марії”, що тепер перевидаються” [20, 14].

Видавець М. Денисюк уважав за доцільне в кінці книжки подати список творів У. Самчука і водночас зазначити: “Цим виданням наше Видавництво вшановує 25-річний ювілей літературної творчості Уласа Самчука” [див.: 40]. Розпочинає книжку стаття Є. Онацького “Ні, зовсім не “хроніка” (“замість передмови”) [38, 7-17]. Зі згаданої передмови можна виокремити дві визначальні тези: “Для справжнього мистця, яким виступає в “Марії” Улас Самчук, окреме й загальне, індивідуальне й універсальне зливаються в одному творчому процесі, і в творчій єдності кожної окремої особи ми відчуваємо символіку і синтезу цілості” [38, 11-12]. “Марія” Уласа Самчука – це не історія чи, як висловлюється автор, “хроніка” одного життя, – це також історія тієї боротьби зла з добром і добра із злом, що відбувається одночасно в душах наших волинських селян і на їх, перше багатих, потім спустошених, полях і хатах” [38, 12].

У цілому письменник прихильно поставився до передмови Є. Онацького. У листах до У. Самчука літературознавець розповідав про деякі ідейні та мовні

розходження з видавцем – М. Денисюком, які виникли у процесі підготовки передмови. Так у листі від 25 червня 1952 р. він повідомляв У. Самчукові:

“Дорогий пане Самчук!

На просьбу М. Денисюка написав я передмову до Вашої “Марії”, яку з великою приємністю ще раз перечитав. Чудесна ця книжка, і мені було приємно писати про неї. На жаль, в одній довшій цитаті про Корнія прийшлося викинути два рядки, бо Денисюк взмолився: “Якщо Самчук не погодиться викинути їх у тексті, то нехай не буде їх бодай у передмові!”. Справа йшла про те, що Корній, замість до церкви, йшов у неділю у поле, “бо і там було йому повно Бога...”. Це місце дуже гарне, і цілком відповідає образу Корнія, апотеозованого в цій цитаті хлібороба, перейнятого містиком свого поля. Але, щоб не справляти Денисюкові неприємності, скоротив я в цьому місці цитату. Натомість вважаю, що він має рацію в другій своїй цитаті, останній, де говориться про те, що в певні моменти історії Бог не має сили, треба вставити (і в тексті) слово “ніби” – “Бог ніби не має сили...”. Так було б краще. Маю я застереження й до того місця, де Ви пишете про Богородицю, а потім, внаслідок асоціації ідей, вставляєте фрази, як “Ора про небіс” і ще там щось. На мою думку, хоча ці фрази ніби й прикрашають текст, вони зайві і невідповідні, бо при православних монастирях таких фраз не можна було почути. Але це все дрібниці. Гірше представляється справа з правописом. У Денисюка тепер працює мовним редактором і коректором п[ан] Сацюк, що вивчився на правника, але, не маючи де “правникувати”, один рік під Советами вчив української мови десь на Волині в гімназії. А що він до того ще й письменник, то більшого мовознавця бути вже не може – що там тобі НТШ чи УВАН! Він завів реформу в видавництві Денисюка і ввів большевицький правопис 1945 року, що не визнає літери “г”, не визнає родового відмінка третьої відміни на “и” (смерти, ніжності і виправляє на “смерті”, “ніжності” і т. д.), не визнає зм’ягшення на “а” після л на “я” в чужих словах – план, замість плян, класичний замість клясичний і т. д. – словом, іде слухняно за наказом Москви, що “наближає братні правописи”. Я заявив Денисюкові, що поки в його видавництві буде цей большевицький правопис 1945 року, я не дам йому ані одного свого рядка. Читаючи Вашу “Марію” в коректурній відбитці, я виправив всі оті “большевизми” п[ана] Сацюка. Денисюк мені обіцяв, що ці всі “большевизми” буде усунено, але я далеко непевний, що так буде, бо Сацюк незвичайно впертий і зарозумілий, а Денисюк не має тепер під рукою іншого коректора. Отже, коли одержите коректурні листи, – а знаю, що маєте їх одержати, – зверніть увагу на правопис. Вам, як членові УВАН, ніяк не випадає, щоб Ваше ювілейне видання було видруковане большевицьким правописом, яким друкуються тепер за кордоном тільки комуністичні часописи та “Овид” п[ана] Денисюка (в останніх числах, перед тим там був академічний правопис 1929 р.)” [6, 2].

27 листопада 1952 р. Є. Онацький повідомив письменників, що книжка вже у друкарні: “Думаю, що скоро матимете в руках і “Марію”, – її вже давно видруковано, а тепер нарешті брошурується і опрацьовується. Денисюк був занадто зайнятий католицьким конгресом” [7, 3].

Історія аргентинського видання твору українською мовою та спроби М. Денисюка видати іспанський переклад “Марії” прочитується у дванадцяти листах У. Самчука до цього видавця [див.: 15]. Перший лист У. Самчук написав у січні 1952 р. Письменник найперше намагався вирішити питання щодо розміру авторського гонорару:

“Торонто, 23.І. 1952

В[ельми] шановний Пане
Микола Денисюк
Буенос–Айрес

Дорогий Пане Денисюк!

Сердечно дякую за Ваші привітання, за Вашу увагу і Ваші до мене шляхетні почування.

З приємністю надсилаю Вам один примірник “Марії” з другого її видання. Дуже прошу поводитися з тим примірником обережно, бо це майже один примірник того видання на цьому континенті. Я цікавий, чи вдасться Вам бодай довести переклад тієї книги до кінця, бо всі інші переклади на німецьку, французьку та англійську мови завжди натрапляли на перешкоди. Німецький переклад згорів уже у видавництві в Штутгарті. Був дуже добрий переклад доброго німецького перекладача...

Щодо видання якоїсь моєї праці у Вашому видавництві, то було б знов-таки найкраще перевидати ще раз “Марію”. Ця книжка вже давним-давно розійшлася, люди зі сходу, що найбільше читають, її зовсім не знають, також тут на американському континенті про неї більше чули, ніж читали. Так само невідома та книжка і молодому нашому поколінню на еміграції. Деякі труднощі могли б виникнути щодо гоноровання. Валюта країни, у якій Ви живете, у порівнянні з нашою валютою дуже низька, і гоноровання винесло б Вам більшу суму. Без гоноровання я ніяк тепер не можу, бо від цього залежить ціла моя діяльність на майбутнє як літератора. Може, ви зможете гонорувати мене натурою, тобто книжками. Повідомте мене скорше, на яких умовах Ви могли б ту книжку перевидати, а я тоді зроблю відповідні поправки в тексті, як також все до того необхідне. По використанню книжки, прошу мені її повернути.

На майбутнє я готую нові речі до видання середнього розміру, але поки що це не актуальне, бо я зайнятий викінченням другого тому “ОСТ”, який для Вашого видавництва не надається, і будуть видавати його тут.

До видання на іспанську мову, на мою думку, слід намітити такі речі: “План до двору” Т. Осьмачки, “Сад Гетсиманський” Багряного. Перший том моєї “Волині”... З клясики можна б видати “Тарас Бульба” Гоголя. Можна також щось з Кобилянської – “Земля”, наприклад.

Дуже був би Вам вдячний, коли б Ви надіслали Ваш “Овид”. Передплату я вирівняв би якоюсь натурою. “Марію” раджу Вам перевидати. Вона дуже добре піде – я в цьому переконаний.

Щиро Ваш вітаю” [10, 1].

У наступному листі від 22 березня 1952 р. знову порушує питання гонорару, не погоджується на 10 % авторських примірників (тобто 200 екземплярів при накладі 2000), радить видати 3000 примірників, з яких 500 просить для себе [11, 2].

У листі до М. Денисюка від 10 травня 1952 р. вирішується питання щодо передмови. У. Самчук уважає, що вона не обов’язкова. А якщо вже видавництво й вирішить її дати, то, на його думку, її автором може бути професор Є. Онацький:

“Висилаю також одну з рецензій на “Марію”, що мені найбільше подобається, яка свого часу була поміщена у Вінницькій газеті на Україні. Її можна передрукувати у Вашому журналі. Інших рецензій я, на жаль, не маю, все то зісталось у моєму архіві в Європі.

Вітаю Вас,

Вам щиро прихильний” [12, 3].

У. Самчук радить друкувати “Марію” правописом 1929 р. (і в цьому його підтримував Є. Онацький). Із листів письменника до М. Денисюка виринає цікава інформація про тиражі кількох видань роману. Так, перше видання “Марії” було здійснене у Львові у видавництві Тиктора в розмірі 5000 примірників, друге – у Рівному – 15000. М. Денисюк планував видати 3000 примірників. У. Самчук дозволив зробити в тексті невеликі зміни, а також схвалив ілюстрацію художника Крюкова [13, 5].

У листах за 1953 р. письменник просить видавництво швидше розсилати примірники за вказаними адресами [14, 9].

Зберігся лист У. Самчука до Мельника, який інформує про те, як ішли справи з продажем книжки, яку активно (особливо з автографом) купували українські читачі: "9.1953 р.

Дорогий Пане Мельник!

Я Вам дуже і дуже вдячний за Ваше бажання посередничати у продажі моїх книжок. Також дякую за прислані \$5.00. Через помилку я вислав п[ану] Малофієві непідписану "Марію", хоча я йому її підписав. Підписану не вислав, а помилково вислав не підписану. Але хай мені вибачить. Якщо там хоче хтось набути ту непідписану, то я дішлю п[ану] Малафієві підписану.

Вам ще раз дякую і одночасно вже вітаю Вас з майбутніми святами.

Вам щиро відданий, < Улас Самчук >" [22, 1].

Про спробу ще одного видання "Марії" українською мовою та пошуки спонсорів ідеться в листах У. Самчука до кількох авторів, зокрема О. Войценко – голови Союзу українок Канади (1948–1954), громадських діячок із Канади, які також були членами управи Союзу українок Канади та Канадської жіночої ради – Н. Когуської й Л. Бурачинської. У листі до О. Войценко У. Самчук порушує питання гонорару (ідеться про 150 доларів і 300 авторських примірники) та обсяг накладу (3000 примірників) [2, 1], формат цього видання, обкладинку [3, 2]. Загалом листування з О. Войценко тривало кілька років: від 30 вересня 1949 р. до 2 липня 1952 р.

У листі від 17 листопада 1950 р. У. Самчук був занепокоєний мовчанням Союзу українок Канади щодо справи видання його твору:

"Дорога пані Войценко!

Цілу вічність нічого від Вас не чую. Моя "Марія", мабуть, аніруш з місця. Маю вражіння, що Вам не подобається моя переробка останньої частини, особливо сувору оцінку та справа зустріла в лиці грізної пані землячки Когуської. Я ще властиво на своєму письменницькому життю не зустрічався з такою незломною суворістю і тому я прийшов до висновку, що мені треба уступити. Я погоджуюсь на передрук книжки у такому вигляді, як вона вже друкована, але ми мусимо домовитися щодо часу видання" [4, 3].

Листи У. Самчука до Н. Когуської з'ясовують деякі подробиці, які містяться в попередньому листі до О. Войценко: збереглося 5 листів, написаних прозаїком із 5 липня 1949 р. по 7 вересня 1953 р. Оскільки Н. Когуська репрезентувала Союз українок Канади (Вінніпег), то У. Самчук у листі від 5 липня 1949 р. просить видати "Марію" за кошти членів цієї організації: "Зараз мене дуже цікавить перевидання "Марії". Прошу Вас поробить там перед управою СУК все можливе, щоб вона допомогла мені це перевести в життя. Я хочу ту книжку трошки доповнити і виправити. Це також підсилить мене в душі, а також, можливо, дасть мені якісь матеріальні можливості у зв'язку з моєю роботою. Чекаю від Вас відомостей, чи управа СУК може дійсно щось тут зробити" [19, 2].

Письменник пропонує видати не менше 2500 примірників, а то і 3000. Гонорару просить 400 доларів, або ж 200 доларів готівкою і 300 авторських примірників. Для цього видання У. Самчук планує переробити третю частину "Марії", зокрема розділ "Книги про хліб". Він рекомендує також у кінці видання подати список його творів.

Однак У. Самчук зрозумів, що справа видання безнадійна, тому він активно шукав інше видавництво. Про це свідчить лист до Л. Бурачинської від 20 березня 1951 р.:

"В[ельмишановна] Пані

Лідія Бурачинська,
Філадельфія.

В[ельми]ш[ановна] і Дорога Пані!

Даруйте, що я спізнився з відповіддю. Ваш лист пішов на мою стару адресу і тим пізніше дійшов до моїх рук. Дякую вам за згадку, я також дуже добре пам'ятаю наші короткі зустрічі, які залишили у мене завжди приємне враження.

З “Марією” така справа: Союз Українок хотів її перевидати і навіть виплатив мені \$150 завдатку. Але згодом щось там сталось, і видання затрималось. Пізніше мені було повідомлено, що у них бракує на видання готівки, але я також допускаю, що їм, крім готівки, бракує певного наставлення і відваги. Я їм сказав, що вважаю нашу умову за неважну, бо вже минуло з того часу півтора року, вони на це погоджуються, але дуже хотіли б якось дістати свої \$150 назад, які я не можу їм звернути.

Загальна сума мого гонорару мала виносити \$150 і 200 прим[ірників] книжок. Тепер я б Вам міг запропонувати наступне: Ваше видавництво виплатило б мені суму \$150 готівкою наперед і решту повернуло б Союзові Укр[аїнок] книжками після виходу книжки. Вони, думаю, охоче на це пристануть, бо інакше вони не дістануть своїх грошей назад. До всього я буду просити 30 прим[ірників] книжки для потреб автора. От і все. Згадану готівку хочу дістати наперед, бо вона дуже невеличка, і коли її ще розбити на частинки, або поставити (як це мені не раз бувало з вами) на довільні сплати після, тоді автор зовсім нічого не дістане.

Наколи б Ваше в[идавницт]во погодилося на мою пропозицію, тоді я вишлю Вам один примірник “Марії” з другого виправленого видання. Зазначую ще, що зазначені мої умови є остаточні, нижче яких я піти не можу, хіба що вище. Висоту накладу встановлює само в[идавницт]во, але авторські права на дальші накладки застерігаю за собою. Попит на мої книжки був і є, особливо на “Волинь” і “Марію”. Я з великого досвіду знаю, що в[идавницт]во не потерпить на моїх книжках, цього ще ніколи не трапилось з моїми видавцями. Отже, чекаю Вашої відповіді і залишаюсь з правдивою до Вас пошаною,

Ваш щирий

<Улас Самчук>” [9, 11].

Справді, роман “Марія” користувався широкою популярністю в читачів. В. Шарван із дозволу автора взяв твір для радіочитань. Про це листом він повідомив У. Самчукові:

“Високоповажаний Пане Самчук!

Звертаємося до Вас по дозвіл радіофонізувати вашу повість “Марія”, яку ми хочемо передати в рамках нашого радіо-театру.

За ласкаве полагодження нашого прохання – згори вдячні.

З правдивою пошаною

В. Шарван” [35, 1].

Заради справедливості хочу також зацитувати лист, автор якого – В. Демус – критикує романи “Темнота” та “Марія”. Відгукуючись про роман “Марія”, автор закидає письменникові, що образ головної героїні непереконливий і психологічно та ідейно не вмотивований: “Або так, як в “Марії”: якась там собі <...> темна Марія, яка ціле життя не мала іншої ідеї, як родити або “вилущуватися” – нараз стає укр[аїнською] матір'ю-геройкою вел[икого] голоду. Нема однієї психологічної лінії...” [5, 2].

Безперечно, образ Марії літературознавці вважають творчою удачею прозаїка. Г. Штонь, аналізуючи згаданий твір, у підсумку відзначив: “Підпадає під мертвотний його (голомору. – С. Л.) прес на сімдесятому році життя і Марія, ж, зрештою, з огляд на чималий її вік, не виглядало б трагедією такого могутнього штибу, якби читач з кожною сторінкою твору усе чіткіше не усвідомлював, що у цій старій жінці уособлена сама Україна. Несхитна

у моральних своїх навичках та переконаннях, але беззахисна перед злом” [42, 240].

Дослідники діаспори також високо оцінили роман “Марія”. А. Калиновський у газеті “Новий шлях” під псевдонімом А. Галан опублікував статтю “Безсмертна Марія”, в якій відзначив, що цей твір є одним із кращих у творчому доробку митця: “<...> По силі емоційного наснаження й правдивости зображувальних подій нема їй рівного в усій українській літературі”. “...І коли б Самчук, крім “Марії”, не написав нічого, то й тоді його ім’я стояло б першим у списку безсмертних літописців нашого часу” [1, 8].

ЛІТЕРАТУРА

1. Галан А. Безсмертна Марія // *Новий шлях*. – 1981. – 11 квіт. – С. 8.
2. Лист О. Войченко до У. Самчука від 30 вересня 1949 р. // *Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України* (далі ІЛ). – Ф. 195. – Од. зб. 393. – Арк. 1. При публікації листів залишаю авторську орфографію, пунктуацію уніфікую за сучасним правописом.
3. Лист О. Войченко до У. Самчука від 22 жовтня 1949 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 393. – Арк. 2.
4. Лист О. Войченко до У. Самчука від 17 листопада 1950 р. // ІЛ. – Од. зб. 393. – Арк. 3.
5. Лист В. Демуса до У. Самчука від 30 січня 1960 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 1121. – Арк. 2.
6. Лист Є. Онацького до У. Самчука від 25 червня 1952 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 1259. – Арк. 2.
7. Лист Є. Онацького до У. Самчука від 27 листопада 1952 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 1259. – Арк. 3.
8. Лист С. Пауш до У. Самчука 30 березня 1954 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 1267. – 2 арк.
9. Лист У. Самчука до Л. Бурчинської від 20 березня 1951 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 369. – Арк. 1.
10. Лист У. Самчука до М. Денисюка від 23 січня 1952 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 466. – Арк. 1.
11. Лист У. Самчука до М. Денисюка від 22 березня 1952 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 466. – Арк. 2.
12. Лист У. Самчука до М. Денисюка від 10 травня 1952 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 466. – Арк. 3.
13. Лист У. Самчука до М. Денисюка від 24 червня 1952 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 466. – Арк. 5.
14. Лист У. Самчука до М. Денисюка від 5 лютого 1953 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 466. – Арк. 9.
15. Листи У. Самчука до М. Денисюка від 23 січня 1952 – 29 грудня 1954 рр. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 466. – 12 арк.
16. Лист У. Самчука до П. Йосипишина від 10 липня 1978 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 522. – Арк. 1.
17. Лист У. Самчука до П. Йосипишина від 19 лютого 1981 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 522. – Арк. 3.
18. Лист У. Самчука до Кобрин від 14 жовтня 1958 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 544. – Арк. 1.
19. Лист У. Самчука до Н. Когуської від 5 липня 1949 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. – Арк. 2.
20. Лист У. Самчука до Ю. Лаврінена від 16 липня 1952 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 603. – Арк. 14.
21. Лист У. Самчука до Люби від 31 жовтня 1980 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 973. – Арк. 1.
22. Лист У. Самчука до Мельника від 9 вересня 1953 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 651. – 1 арк.
23. Лист У. Самчука до С. Пауш від 2 серпня 1949 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 703. – Арк. 1.
24. Лист У. Самчука до С. Пауш від 9 вересня 1949 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 703. – Арк. 2.
25. Лист У. Самчука до С. Пауш від 5 листопада 1949 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 703. – Арк. 7.
26. Лист У. Самчука до С. Пауш від 1 серпня 1951 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 703. – Арк. 8.
27. Лист У. Самчука до С. Пауш від 14 квітня 1954 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 703. – Арк. 11.
28. Лист У. Самчука до С. Пауш від 9 вересня 1954 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 703. – Арк. 12.
29. Лист У. Самчука до С. Пауш від 2 серпня 1949 – 9 вересня 1954 рр. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 703. – 12 арк.
30. Лист У. Самчука до О. Шульгина від 19 березня 1955 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 880. – Арк. 1.
31. Лист У. Самчука до О. Шульгина від 27 вересня 1955 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 880. – Арк. 4.
32. Лист У. Самчука до О. Шульгина від 14 жовтня 1958 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 880. – Арк. 6.
33. Лист П. Стефуранчина до У. Самчука від 22 квітня 1947 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 1316. – Арк. 1.
34. Лист П. Стефуранчина до У. Самчука від 23 грудня 1947 р. // ІЛ. – Од. зб. 1316. – Арк. 2.
35. Лист В. Шарвана до У. Самчука від 7 квітня 1954 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 1341. – 2 арк.
36. Лист О. Шульгина до У. Самчука від 6 квітня 1955 р. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 1361. – Арк. 5.
37. Листи О. Шульгина до У. Самчука 1955–[1958] рр. // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 1361. – 36 арк.
38. *Онацький Є. Ні, зовсім не “хроніка” // Самчук У. Марія: Хроніка одного життя. – III вид. – Буенос-Айрес: Вид-во Миколи Денисюка, 1952. – С. 7-17.*
39. *Самчук У. Інтерв’ю // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 288. – 4 арк.*
40. *Самчук У. Марія: Хроніка одного життя. – III вид. – Буенос-Айрес: Вид-во Миколи Денисюка, 1952. – 278 с.*
41. *Самчук У. Плянета Ді-Пі: Нотатки й листи. – Вінніпег, 1979. – 355 с.*
42. *Штонь Г. Улас Самчук // Історія української літератури ХХ ст.: У 2 кн. – Кн. 2. – К., 1998. – С. 239-244.*
43. *Pausb S. Ulas Samchuk. Maria (Novel) // ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 9. – 256 арк.*
44. *Samtchouk O. Mariya. – Toronto, 1979. – 155 p.*

Отримано 18 березня 2014 р.

м. Київ